

**ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
ΗΜΕΡΗΣΙΩΝ ΚΑΙ ΕΣΠΕΡΙΝΩΝ ΓΕΝΙΚΩΝ ΛΥΚΕΙΩΝ
ΤΕΤΑΡΤΗ 3 ΙΟΥΝΙΟΥ 2026
ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ**

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

A1. α.

1. Σωστό
2. Λάθος

A1. β.

- i. Το «έν αὐτοῖς», το οποίο είναι ουδετέρου γένους, αναφέρεται στους τομείς συμπεριφοράς των ανθρώπων και όχι στους ίδιους τους ανθρώπους. Συγκεκριμένα, αναφέρεται στο «έν τοῖς συναλλάγμασι», στο «έν τοῖς δεινοῖς», στο «περὶ τὰς ἐπιθυμίας» και στο «περὶ τὰς ὀργάς».
- ii. Με την αντωνυμία «τούτων» ο Αριστοτέλης αναφέρεται στις ενέργειες, δηλαδή στις ενάρετες πράξεις. Τέτοιες είναι οι πράξεις που δεν μοιάζουν μόνο με τις πράξεις των ενάρετων ανθρώπων, αλλά γίνονται και με τον τρόπο που τις κάνουν οι ενάρετοι άνθρωποι. Άλλωστε η ποιότητα του εθισμού που προκαλεί την πράξη είναι καθοριστική και για τη δική της ποιότητα.

B1. Ο Αριστοτέλης εισάγει νέο επιχείρημα, με το οποίο δείχνει ότι η αρετή είναι προϊόν εθισμού και η ποιότητά της εξαρτάται από την ποιότητα του εθισμού που την προκαλεί. Η δημιουργία και ο εκφυλισμός της επίκτητης ιδιότητας προκύπτουν από αντίστοιχους λόγους και ποιότητα εθισμού. Έτσι για συγκεκριμένους λόγους και με την κατάλληλη άσκηση οι άνθρωποι κατακτούν την αρετή και ακριβώς για τους αντίθετους λόγους και με την ακατάλληλη άσκηση η αρετή εκφυλίζεται. Ο Αριστοτέλης εννοεί μάλλον μια διαδικασία «δόμησης» και «αποδόμησης» της αρετής ενισχύοντας τη θέση του για τον επίκτητο χαρακτήρα της. Τα ρήματα «γίνεται – φθείρεται» μας παραπέμπουν στο θεμελιώδες αντιθετικό ζεύγος της φιλοσοφικής σκέψης «γένεσις – φθορά». Για τον Αριστοτέλη, αυτή ήταν μια φυσική διαδικασία μονόδρομη: γένεση -> αύξηση -> τελείωση -> παρακμή -> φθορά (αποδίδεται έργο στον Αριστοτέλη με τίτλο *Περί Γενέσεως και Φθοράς*). Αυτή, λοιπόν, η διαδικασία ακολουθείται και στις ηθικές αρετές. Κάθε αρετή για τους ίδιους λόγους και χρησιμοποιώντας τα ίδια μέσα γεννιέται και με την καλή εξάσκηση κατακτιέται, ενώ με την κακή εξάσκηση χάνεται.

Το ίδιο συμβαίνει στην τέχνη. Με τη χρήση αναλογικής απόδειξης συνεχίζει ο Αριστοτέλης, για να δείξει ότι το ίδιο συμβαίνει και στις τεχνικές εργασίες. Χρησιμοποιεί τα ίδια παραδείγματα, που χρησιμοποίησε και στην προηγούμενη ενότητα, αυτά του οικοδόμου και του κιθαριστή γενικεύοντας (οἱ λοιποὶ πάντες), για λόγους μάλλον συντομίας. Διευκρινίζει με αυτά ότι η απόκτηση μιας δεξιότητας προϋποθέτει την εξάσκηση του ανθρώπου στο περιεχόμενο της δεξιότητας που επιθυμεί να αποκτήσει. Έτσι, αν κάποιος αποφάσισε να γίνει οικοδόμος, η άσκησή του δεν μπορεί παρά να είναι στην οικοδομική τέχνη. Το ίδιο και εκείνος που θέλει να γίνει κιθαριστής, θα ασκηθεί στο παίξιμο της κιθάρας. Όμως απλώς η οποιαδήποτε εξάσκηση για την απόκτηση μιας δεξιότητας δεν οδηγεί στο ίδιο αποτέλεσμα, αλλά η ποιότητα της εξασκήσεως, που προηγείται, καθορίζει την ποιότητα της αποκτημένης δεξιότητας. Σε αυτό ακριβώς αναφέρεται η συνέχιση του παραδείγματος από τον Αριστοτέλη.

Στην προηγούμενη ενότητα ο Αριστοτέλης χρησιμοποιώντας τα παραδείγματα των οικοδόμων και των κιθαριστών είχε υποστηρίξει ότι οι ηθικές αρετές κατακτώνται με τον εθισμό. Σ' αυτή την ενότητα χρησιμοποιώντας τα ίδια παραδείγματα προσθέτει ένα νέο στοιχείο – επιχείρημα: τη σημασία της καλής («εὖ») και της κακής («κακῶς») άσκησης στην ποιότητα της αποκτημένης επίκτητης ιδιότητας. Δεν αρκεί, λοιπόν, απλώς να εξασκούμαστε σε μια οποιαδήποτε πράξη, αλλά να εξασκούμαστε σε καλές και σωστές πράξεις. Αυτό το βλέπουμε και στις τέχνες, αλλά και στις ηθικές αρετές. Θα γίνουμε καλοί οικοδόμοι, όχι αν απλώς οικοδομούμε συνεχώς, αλλά μόνο αν εξασκηθούμε στο σωστό χτίσιμο, και καλοί κιθαριστές, όχι αν απλώς παίζουμε συνεχώς κιθάρα, αλλά μόνο αν εξασκηθούμε στο σωστό παίξιμο της κιθάρας. Με τη χρήση του «επαγωγικού παραδείγματος» ο Αριστοτέλης δείχνει ότι στην πράξη η ποιότητα της άσκησης και της μαθητείας προσδιορίζει την ποιότητα της επίκτητης ιδιότητας. Έτσι φαίνεται να αποδέχεται ότι η ποιότητα άσκησης και η ποιότητα της επίκτητης ιδιότητας συνδέονται με σχέση αιτίου αποτελέσματος. Με τη σκέψη αυτή ο Αριστοτέλης επιχειρεί να αποδείξει ότι η ηθική αρετή προϋποθέτει τον εθισμό και η ποιότητα της ηθικής αρετής είναι ανάλογη της ποιότητας του εθισμού. Θα γίνουμε λοιπόν ηθικά ενάρετοι, μόνο αν εξασκηθούμε σε ηθικά ενάρετες πράξεις σύμφωνα με τους κανόνες της τέλει αρετής.

Η ενότητα κλείνει με την επισήμανση του Αριστοτέλη ότι για την καλλιέργεια της ηθικής αρετής απαραίτητη κρίνεται η συμβολή του διδάσκοντος και της διδασκαλίας, της εκπαίδευσης γενικότερα, γιατί η ηθική ποιότητα του κάθε ανθρώπου προκύπτει όχι απλώς από την άσκηση, αλλά από την ποιότητα της άσκησης που έχει προηγηθεί. Ο δάσκαλος θα δώσει τον προσανατολισμό του ορθού εθισμού διδάσκοντας τους κανόνες της αρετής, τους τρόπους

εφαρμογής τους και εκπαιδεύοντας στην ορθή άσκηση. Ο δάσκαλος είναι αυτός που παρακολουθεί και καθοδηγεί τους ανθρώπους στον σωστό εθισμό. Το ίδιο απαραίτητος είναι ο δάσκαλος και στις τέχνες, διότι αυτός θα διδάξει τον ασκούμενο σε μια τέχνη τους κανόνες της και τον σωστό τρόπο εφαρμογής τους.

Αυτός ακριβώς είναι και ο ρόλος του νομοθέτη στην πόλη: αποτελεί τον δάσκαλο των πολιτών, ο οποίος χρησιμοποιώντας τα σωστά μέσα, δηλαδή τους σωστούς νόμους, θα διδάξει τους πολίτες τι είναι δίκαιο και τι άδικο, θα ορίσει τους κανόνες της δίκαιης και ηθικής συμπεριφοράς μέσα στην πόλη και θα τους οδηγήσει στην κατάκτηση των ηθικών αρετών και, άρα, στην ευδαιμονία. Επομένως, καταλήγουμε και πάλι στο συμπέρασμα ότι οι ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτες, αφού στην αντίθετη περίπτωση ο ρόλος του δασκάλου θα ήταν μάταιος. Αντίθετα, οι ηθικές αρετές κατακτώνται με τη σωστή άσκηση, με τη διαρκή επανάληψη ηθικών πράξεων.

Το γενικό, βέβαια, συμπέρασμα της ενότητας είναι ότι η ηθική αρετή δεν υπάρχει στον άνθρωπο από τη φύση του, γιατί τότε οι νομοθέτες δε θα επιδίωκαν να κάνουν καλούς τους πολίτες με την άσκηση και τον εθισμό.

B2. Στο απόσπασμα από την ομιλία του καθηγητή Μιχάλη Σταθόπουλου αναλύεται ο «φιλάλληλος και κοινωνικός χαρακτήρας» της αξίας της δικαιοσύνης. Αντίστοιχο χαρακτήρα αποδίδει ο Αριστοτέλης ευρύτερα στην αρετή, στο κείμενο αναφοράς από τα Ηθικά Νικομάχεια.

Ο καθηγητής ταυτίζει τη δικαιοσύνη με την «επιείκεια», την «αρετή προς έτερον», με το σκεπτικό ότι η συμμετοχή του «άλλου» σε μια οποιαδήποτε ανθρώπινη σχέση θα καθορίσει το αν τελικά μια πράξη καθίσταται δίκαιη ή όχι. Η «οπτική του άλλου» θα συνδράμει στη διαμόρφωση της έννοιας του δικαίου, την οποία ασφαλώς δεν είμαστε αναγκασμένοι να αποδεχτούμε, αλλά οφείλουμε να επιδιώξουμε την κατανόησή της. Στο πλαίσιο της «κοινωνικής αλληλεγγύης» και των όσων επιτάσσει το Σύνταγμά μας, είναι σημαντικό να βοηθάμε και να στηρίζουμε τους άλλους, όταν αυτό προβάλλεται ως κάτι δίκαιο και σωστό. Μάλιστα ο καθηγητής στην ομιλία του καταγράφει σε ασύνδετο σχήμα όλες τις πιθανές ανθρώπινες σχέσεις στις οποίες διαδραματίζει καταλυτικό ρόλο η αξία της δικαιοσύνης. Μεταξύ άλλων αναφέρεται στις «προσωπικές, τις κοινωνικές, τις επαγγελματικές σχέσεις», αλλά ακόμα και στις πανανθρώπινες, «διαπολιτισμικές» επαφές.

Στο απόσπασμα από τα Ηθικά Νικομάχεια ο Αριστοτέλης δίνει εξίσου κοινωνικό χαρακτήρα στην αρετή. Αυτό προκύπτει απ' το ότι τόσο η αρετή της δικαιοσύνης όσο και της σωφροσύνης και της πραότητας σχετίζονται με τις καθημερινές δραστηριότητες του ανθρώπου, αντανακλούν στον κοινωνικό περίγυρο και ρυθμίζουν τις διαπροσωπικές μας σχέσεις. Η κοινωνία είναι

άλλωστε αυτή που θα κρίνει και θα αξιολογήσει ποια πράξη ή ποιος άνθρωπος είναι ηθικός. Ειδικότερα, το πρώτο παράδειγμα «πράττοντες γὰρ τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι οἱ δὲ ἄδικοι» αναφέρεται στις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων. Ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι μαθαίνουν να συναλλάσσονται, αυτός καθορίζει και την ποιότητα του χαρακτήρα τους ως προς αυτό. Αν μαθαίνουν να είναι δίκαιοι στις συναλλαγές τους, γίνονται δίκαιοι, αν όχι, άδικοι. Η διαμόρφωση του ήθους γίνεται υπόθεση του ίδιου του ανθρώπου, ο οποίος και έχει την ευθύνη των πράξεων του. (Μάλιστα με τον όρο «συναλλάγματα» εννοούνται όλων των μορφών οι συναλλαγές και οι συμφωνίες. Είναι η συγκεκριμενοποίηση της ανταλλακτικής σχέσης των συμπολιτών. Και η σχέση αυτή είναι ιδρυτική και συστατική για την κοινωνία. Άλλωστε αν δεν υπήρχε ανταλλαγή, δεν θα υπήρχαν σχέσεις. Και δεν θα υπήρχε ανταλλαγή, αν δεν υπήρχε ισότητα. Κατά προέκταση, τα συναλλάγματα είναι ένα σημαντικό πεδίο ανάπτυξης και εμφάνισης ηθικών σχέσεων.)

B3.

1. Λάθος

2. Λάθος

3. Σωστό

4. Σωστό

5. Λάθος

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΠΕΡΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΓΙΑ ΣΗΜΕΡΑ & ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

B4.

- ρυπογόνος < γινόμενον, ἐγίνοντο, γίνονται
- ανάθεση < νομοθέται
- ένδεια < ἔδει
- ξέφρενος < σώφρονες
- διάστρεμμα < ἀναστρέφεισθαι

Γ1. Επομένως ποιος θα τολμούσε, ενώ η κατάσταση ήταν έτσι, να επιχειρήσει τέτοιο πράγμα; Μου φαίνεται μάλιστα ότι είναι φοβερό εσείς από τη μια, οι οποίοι από την πόλη έχετε διαχρονικά πάρει την εντολή να φροντίζετε τα ιερά ελαιόδενδρα, ούτε να μου έχετε επιβάλει ποτέ έως τώρα πρόστιμο γιατί τάχα καλλιέργησα τον χώρο γύρω απ' αυτές, ούτε να με έχετε παραπέμψει στο δικαστήριο γιατί απομάκρυνα κάποια, και αυτός, που ούτε καλλιεργεί κάπου κοντά ούτε είχε οριστεί υπεύθυνος ούτε είναι σε ηλικία ώστε να γνωρίζει για

τέτοια ζητήματα, να με μηνύσει γιατί απομάκρυνα, υποτίθεται, ιερό ελαιόδενδρο.

Γ2. Ο ομιλητής, για να αποδείξει την αθωότητά του σχετικά με την κοπή της ιερής ελιάς, απευθύνεται στο δικαστήριο κι αναρωτιέται από τη στιγμή που αυτοί επαγρυπνούσαν τόσο, πώς θα μπορούσε, να επιχειρήσει να απομακρύνει το ιερό ελαιόδενδρο ειδικά από αυτό το χωράφι, όπου δεν υπήρχε ούτε ένα δέντρο («ἐν ᾧ δένδρον μὲν οὐδὲ ἓν ἔστι»). Εκεί ήταν ένας κορμός ιερού ελαιόδενδρου, που περιβαλλόταν περιμετρικῶς από δρόμο («κυκλόθεν δὲ ὁδὸς περιέχει»), ενώ γύρω κατοικούσαν και από τις δύο πλευρές γείτονες («ἀμφοτέρωθεν δὲ γείτονες περιοικοῦσιν») κι εφόσον δεν είχε περιφραξή («ἄερκτον»), ήταν ορατό από παντού («πανταχόθεν κάτοπτόν ἐστιν»).

Γ3.α. τούτους δ'οἱ οὔτε γεωργοῦντες ἐγγύς τυγχάνουσιν οὔτ' ἐπιμεληταὶ ἥρημένοι

Γ3.β. διαβλήθητι, ἀφανιεῖν, φαίη, περιώκουν

Γ4.α. οὔσης: χρονική μετοχή, γενική απόλυτη, επιρρηματικός προσδιορισμός του χρόνου στο απαρέμφατο παρανομεῖν

ἀδικεῖν: τελικό απαρέμφατο, υποκείμενο στο απρόσωπο ρήμα ἐξῆν

ἐμαυτῶ: δοτική αντικειμενική (ετερόπτωτος προσδιορισμός) στο κακονούστατος

ἐλαδῶν: αντικείμενο στο απαρέμφατο ἐπιμελεῖσθαι

ὡς ἀφανίσαντα: αιτιολογική μετοχή συνημμένη στο αντικείμενο του ζημιῶσαι (με), που δηλώνει υποκειμενική αιτιολογία, επιρρηματικός προσδιορισμός της αιτίας στο ζημιῶσαι.

ἐπιμελητής: κατηγορούμενο στο ὅς

Γ4.β. Ο υποθετικός λόγος δηλώνει το αντίθετο του πραγματικού (μη πραγματικό) με υπόθεση: εἰ και οριστική ιστορικού χρόνου, παρατατικού (ἦν) και απόδοση: δυνητική οριστική: ἂν ἐπεχείρησα.

Προκειμένου να δηλώνει το προσδοκώμενο, μετατρέπεται ως εξής: Πῶς δε, ἐάν (ἂν/ἦν) πάντων ἀνθρώπων ἐμαυτῶ κακονούστατος ᾧ, ὑμῶν οὕτως ἐπιμελουμένων ἐκ τούτου την μορίαν ἀφανίζεῖν ἐπιχειρήσω τοῦ χωρίου.

Επιμέλεια: Θεοδωροπούλου Μεταξία

Μυτιληναῖος Γιάννης

Φιλιππάτου Κατερίνα